

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ПРИРОДОЮ У ДІТЕЙ ДАВНІХ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН В ПРОЦЕСІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Радул О.С. (м. Кіровоград)

Життя давньої людини повністю залежало від природи, погодних умов. Людина була частиною загального цілого, природи. Нерозуміння багатьох явищ, відчуття своєї безпорадності в боротьбі з ними обумовило появу вірувань в існування природних і надприродних сил. Слов'яни-язичники обожнювали їх, схилилися перед ними і, відчуваючи перед ними страх, намагалися жертвопринесенням, молінням, певними обрядами задобрити, умилостивити їх. За висловом Івана Франка первісна релігія була «почитанням природи». Тому дітей з раннього віку привчали шанобливо ставитися до навколишнього середовища. Особливо ж шанувалася земля, оскільки основним видом праці було землеробство, від якого залежало життя людей. У давніх слов'ян VI–XIII століть, як і в інших землеробських народів, культ «матері-землі» був одним із головних. Саме про виховання шанобливого ставлення до землі піде мова в цій невеликій статті.

У свідомості різних народів епохи язичництва існувало уявлення про шлюб неба й землі: небо подає тепло, життєдайний дощ, а земля ж дає життя рослинам та годує всіх живих на ній. «Повість временних літ» у визнанні віри Володимиром згадує латинян, для яких земля єсть мати, а отцем є небо [4, 64]. У східнослов'янському фольклорі – казці, билинах, заговорах, обрядах, піснях – земля називається «матір'ю-сирою землею», або «святою землею». Як зазначає дослідник слов'янського язичництва В.Л. Комарович це не було абстрактним порівнянням, уособленням: земля для давньоруської народної свідомості була справжньою матір'ю, без усякої алегорії [2, 99].

Давні слов'яни привчали дітей, вітаючись з людьми, торкатися руками землі, чим символізувалося побажання всякого достатку, джерелом якого була земля. Дітям заборонялося, стоячи на землі, говорити про неї погані слова. Особливу ж увагу вихованню бережливого ставлення до землі народ виявляв на весні – напередодні весняних польових робіт. Існувала заборона бити землю палкою, вбивати кілки, ставити огорожу, рити ями, бо в цей час земля перебуває в стані вагітності – народжує хліб і дає життя новим рослинам. Вважали, що за порушення таких заборон земля може покарати винних посухою. Відсутність дощів весною пояснювалася тим, що хто-небудь скривдив землю [6, 75].

Ці народні вірування про землю були настільки сильними, що з прийняттям християнства були сприйняті ним і ввійшли в церковну книжність. Так, «для мужей и отроков [хлопчиків – підлітків]» за те, що били землю, лежали на ній призначалося від 12 до 15 днів епітимії – церковного покарання по 60 поклонів на день [2, 99]. Залишки такого шанування землі у східних слов'ян збереглися до початку ХХ ст. У російських селах, якщо діти, граючись, били палкою по землі, дорослі часто їх зупиняли словами: гріх бити землю, вона наша мати. В Західній Україні це уявлення отримало своєрідне переосмислення під впливом християнських ідей про загробне життя та внаслідок подвійного смислу слів: «хто землю б'є, той б'є по животі свою мати на тому світі». У росіян Нижегородської губернії зафіксоване повір'я навіть про те, що випадкове падіння людини на землю ушкоджує її, і земля може за це покарати хворобою; в такому випадку людина повинна повернутися на місце падіння і попросити у землі вибачення [6, 74–75].

Етнографічні матеріали ХІХ – початку ХХ століть дозволяють скласти уявлення і про інші аспекти давніх вірувань про землю у наших пращурів та їх роль у вихованні бережного ставлення до неї. Землі, як свідчать залишки давніх уявлень у піснях східних слов'ян, молилися й приносили жертви; перед нею клялися й просили у неї прощення; вона наказувала і милувала.

Ймовірно, найархаїчнішим уявленням є заборона на землеробство вза-

галі, свідченням чого є покаяльний вірш, що проголошувався під час обряду «прощання з землею». Жінка, що вибачається перед землею, серед провин згадає й те, що «...рвала твою [землі] грудушку Сохой острою, расплывчатой, Что не катом тея я укатывала, Не урядливым гребнем чесывала, – Рвала грудушку боронушкой тяжелой Со железным зубьем да рживьем. Прости, матушка, питомая!» [5, 273].

Росіяни весною на Духів день, а також на Успіння святкували іменини Землі. В ці дні нічого не можна було робити на землі, їй давали відпочинок [1, 50]. В деяких місцях збереглося повір'я, що на землю не можна плювати. У селян Холмщини панував звичай: якщо хтось, гніваючись, ненароком сплюне на землю, він вибачається: «не на тебе, свята земля» [6, 75].

О. М. Афанасьєв наводить приклад обряду звернення до земля із проханням захисту нив і скоту від нечистої сили. У серпні місяці селяни виходили на світанку на поля з конопляною олією і, звертаючись на схід, промовляли: «Мать-сыра земля! Уйми ты всякую гадину нечистую от приворота и лихого дела». Звертаючись на захід, говорили: «Мать-сыра земля! Проглоти ты нечистую силу в бездны кипучие, в смолу горячую»; на південь – «Мать-сыра земля! Утоли ты ветры полуденные со ненастью, уйми пески сыпучие со метелью»; і на північ – «Мать-сыра земля! Уйми ты ветры полуночные со тучами, содержи [сдержи] морозы со метелями». Після кожного звернення виливали олію, а на останок викидали й посуд, в якому вона була принесена [1, 50]. Такий посуд вважався священним, недоторканим, оскільки був принесений божеству землі.

Як загальна годувальниця, земля є джерелом сили і здоров'я; вона ж вирощує й цілющі трави. Дітей привчали, що перед початком збору цілющих рослин і корінців, людина повинна була лягти на землю й умовляти мати-сиру землю, щоб вона дозволила зірвати з себе різні зілля [1, 50]. При деяких хворобах (болях у спині, попереку) люди, зокрема у Воронежській губернії, виконували певний обряд: тричі вклонялися землі, промовляючи: «прости меня, матушка земля, в чем я согрешил» [6, 75].

Поширеним був звичай клятви землею. Діти обмінювалися землею під час обряду братання між ровесниками. Купку землі зашивали в ладанку і носили на шиї [3, 19], в чому виявлявся зв'язок звичаю з язичницькими віруваннями. Земля символізувала силу взаємної клятви і вірності слову.

Окрім суто словесних клятв – «пусть земля меня не примет» і т.і. ще наприкінці XIX ст. в різних місцевостях відзначалися своєрідні присяги, де головне місце посідала земля. Одним з таких обрядів було ковтання землі, як наприклад, у Луцькому повіті [7, 43]. Ймовірно, ковтання землі колись було складовою весільної обрядовості, як своєрідне магічне підтвердження подружньої вірності. Так, наприкінці XIX ст. такий звичай існував у селян Холмського повіту Псковської області [6, 76]. Клятва землею вважалася настільки священною, що навіть не всі мали право її промовляти. У білорусів це право мали тільки чоловіки, жінки ж могли тільки цілувати землю, але не закликати її у свідки [6, 77]. Поширеним було цілування землі також в українців, наприклад в Ушицькому, Житомирському, Литинському повітах, зафіксоване П.Чубинським [7, 42–43].

У давні часі існували й жертвоприношення землі. Підтвердженням цього є звичай, що побутував у деяких місцях, – під час посіву зерна клали в борозну обрядове печиво, яйця тощо. З одного боку цей магічний обряд можна вважати обрядом родючості, з іншого – принесенням жертви землі, що дає врожай [6, 77].

У всіх східнослов'янських народів існує велика кількість прислів'їв та приказок про землю, її значення в житті людини.

Отже, у давніх східних слов'ян існувала ціла система по вихованню у дітей шанобливого ставлення до землі.

Література

1. Афанасьев А. Н. Мифология Древней Руси / А. Н. Афанасьев. – М. : Эксмо, 2007. – 608 с.
2. Комарович В. Л. Культ рода и земли в княжеской среде XI–XIII вв. / В. Л. Комарович // Труды отдела древнерусской литературы института русской литературы. – Т. 16. – М. – Л. : АН СССР, 1960. – С. 84–104.
3. Коринфский А. Народная Русь. Сказания, поверья, обычаи и пословицы русского народа / А. Коринфский. – М. : Белый город, 2007. – 591 с.
4. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI + 591 с.
5. Смирнов С. Древнерусский духовник / С. Смирнов // ЧОИДР, 1913. – Кн. 2, р. III. – С. I–VIII, 1–290.
6. Токарев С. А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX – начала XX века / С. А. Токарев. – М. – Л. : АН СССР, 1957. – 164 с.
7. Чубинський П. П, Мудрість віків: (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського) : у 2 кн. – К.: Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – 224 с.

ВОЗМОЖНОСТИ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Александрович Н.А. (г. Харьков)

Парадокс возврата к экологическому просвещению через культурные традиции состоит в том, что как раз развивающаяся культура переориентировала образование с экологической направленности на социальную. Именно она привела к смене жизненных приоритетов. И вот теперь человечество, теряющее жизнеспособность из-за сильного изменения среды, вынуждено искать пути возвращения к культурным корням, как к попытке вписаться в природную среду. Ведь там, на заре культуры, большинство возникающих традиций имели экологическую основу, были адаптивны и эту адаптивность закрепляли художественные, литературные и даже религиозные образцы.

Культурные традиции, которые несут в себе экологические черты, могут частично возродиться с помощью этнопедагогики. Но возвращение, если оно не ограничивается простым ознакомлением, может оказаться похожим на всеобщее принудительное обучение старине. Ведь основа старых традиций утеряна вместе с укладом жизни. Однако если это хоть как-то поможет человечеству сохранить свою среду обитания, спасти ее остатки, должно быть исползовано. Развивающееся всемирное экологическое движение, создающиеся культурно-экологические объединения и экологопросветительские центры, этноэкологические группы и даже фольклорные клубы принимают в этой работе большое участие. Все они придают огромное значение так называемой народной экологической традиции для восстановления среды обитания человека.

Правильнее ее назвать средосберегающей традицией. Так обозначают целый пласт элементов народной культуры, отражающих взаимодействия человеческих групп со средой их обитания. В свое время это были как реально действующие в обществе традиции, обычаи, запреты, так и поддерживающие их обряды, мифы, поверья, обладающие заметным воспитательным воздействием. Их сохранность различна, зависит она в большей мере от древности той или иной традиции.

В каждом регионе Украины есть свои экологические традиции. Эти традиции связаны с системой сдерживаний, запретов на истощение среды, разрушение природных комплексов. Обряды и поверья связаны с экологическими правилами и тактикой выживания в конкретной среде. В зарождении их играл свою роль характер традиционных занятий местного населения.

Можно сказать, что весь комплекс этих культурных особенностей - это